

TÜRKİYE'DE ÖJENİZM VE HALK SAĞLIĞI: CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM¹

*Eugenics and Public Health in Turkey: Social Transformation in the Early
Years of the Republic*

Ahmet Coşkun TEKİN²

Özet

Cumhuriyet'in ilk yılları, Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda köklü dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönüşümün merkezinde, modern bir toplum ve sağlıklı bir nesil inşa etme hedefi yer almıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte tartışılmaya başlanan sağlıkta sosyal reformlar devlet politikalarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Halk sağlığının iyileştirilmesi amacıyla yapılan bu reformlar, yalnızca bireysel sağlığı değil, ulusal kalkınmayı da hedefleyen bir anlayışı yansıtmıştır. Bu yüzden dönemin modernleşme politikalarının da etkisiyle öjeni (ırk sağlığı) düşüncesi Türkiye'de de kendine yer bulmuştur. Öjeni, bireylerin genetik ve biyolojik özelliklerini iyileştirerek daha sağlıklı nesiller oluşturmayı amaçlayan bir bilim dalı olarak tanımlansa da uygulama alanları ve yöntemleri tarih boyunca tartışma konusu olmuştur. Cumhuriyet'in modernleşme hareketleri çerçevesinde, Batı'daki öjeni çalışmalarından esinlenerek, halkı bilgilendirme, sağlık eğitimi ve nesil sağlığı konularında çalışmalar yapılmıştır. Özellikle öjenik düşüncenin etkileri halk sağlığı reformlarında görülmüştür. Bu süreçte sağlık kuruluşlarının oluşturulması ve kamuoyunu bilinçlendirme kampanyaları öne çıkmıştır. İngiltere, Almanya ve ABD'de gelişen öjenik hareketlerden etkilenen sağlıklı nesiller yetiştirme ideali Türkiye'de de etkisini hissettirmiştir. Ancak öjeni kavramının Batı'daki sorunlu geçmişi ve etik boyutları göz önüne alındığında, bu uygulamaların toplumsal etkilerinin eleştirel bir incelemeyi gerektirdiği görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki halk sağlığı reformları, Türkiye'nin modernleşme sürecinde ulus inşasının bir aracı olarak nasıl kullanıldığını anlamak için önemli bir tarihsel bağlam sunar. Bu bağlamda öjeni kavramının Türkiye'de nasıl ve hangi amaçlarla uygulandığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Halk Sağlığı, Sağlık Reformları, Irk Hıfzıssıhhası, Öjeni

1 Makale Geliş Tarihi: 10/11/2024, Makale Kabul Tarihi: 17/12/2024

Araştırma Makalesi/Künye: TEKİN, Ahmet Coşkun, "Türkiye'de Öjenizm ve Halk Sağlığı: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Toplumsal Dönüşüm", *Türkiye Araştırmaları Dergisi (TÜRKAD)*, C. 1, S. 2, Aralık 2024, s.75-90.

2 Dr. E-posta: acoskuntekin@gmail.com ORCID: 0000-0003-1589-7714.

Abstract

The first years of the Republic were a period in which Turkey experienced radical transformations in social, economic and cultural fields. At the center of this transformation was the goal of building a modern society and a healthy generation. Social health reforms, which began to be discussed with the proclamation of the Republic, have become an integral part of state policies. These reforms, which were made to improve public health, reflected an understanding that aimed not only at individual health but also at national development. In this context, with the influence of the modernization policies of the period, the idea of eugenics (racial health) also found a place in Turkey. Although eugenics is defined as a branch of science that aims to create healthier generations by improving the genetic and biological characteristics of individuals, its application areas and methods have been the subject of debate throughout history. Within the framework of the modernization moves of the Republic, inspired by eugenic studies in the West, studies on public information, health education and generational health were carried out. Public health reforms, in particular, have been a means through which eugenic thought was reflected in national health policies. In this process, the establishment of sanitary organizations and public awareness campaigns came to the fore. Influenced by the eugenic movements that developed in England, Germany and America, the ideal of raising healthy generations found wide repercussions in Turkey. However, considering the problematic history and ethical dimensions of the concept of eugenics in the West, the social effects of these practices require a critical examination. Public health reforms in the early years of the Republic provide an important historical context for understanding how Turkey used public health as a nation-building tool during its modernization process. In this context, it has been tried to determine how and for what purposes the concept of eugenics was applied in Turkey.

Keywords: Public Health, Health Reforms, Racial Hygiene, Eugenics

Giriş

Öjeni, Yunanca «iyi doğmuş» veya «iyi tür» anlamına gelen eugenos kelimesinden türemiştir ve insan ırkının geliştirilmesine yönelik görüşleri ifade etmektedir. Öjenik düşünce, bir toplumun veya ırkın kalıtsal özelliklerinin seçici yetiştirme ve istenmeyen bireylerin ortadan kaldırılması yoluyla iyileştirilmesi fikrini savunur. Bu anlayış 19. yüzyılın sonlarından itibaren bilimsel ve toplumsal tartışmaların bir parçası haline gelmiştir. Özellikle Sir Francis Galton'un önderliğinde büyük bir bilimsel hareket haline dönüşmüştür. Galton, kalıtımın insanların fiziksel ve ruhsal niteliklerinin temel belirleyicisi olduğunu ve kalıtsal hastalıkların tedavi edilemeyeceğini savunmuş, ancak üremenin kontrol edilmesiyle “sağlıklı” bir toplumun meydana getirilebileceğini öne sürmüştür.³ Sosyal Darwinizm'in ileri bir evresi olarak kabul edilen öjeni, ırkların doğuştan gelen niteliklerini geliştiren bir bilim dalı olarak kabul edilmiştir. Bu anlayışa göre amaç, zararlı unsurları ortadan kaldırmak, sağlıklı insan sayısını artırmak ve dolaşısıyla güçlü bir nesil yetiştirmektir.⁴

Öjeni, «sağlam soy bilinci» çerçevesinde değerlendirilmiş ve ülkeler arasında farklı şekillerde kurumsallaştırılmıştır. Öjeni, iki ana uygulama biçimine bağlı olarak pozitif ve negatif öjeni olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Pozitif Öjeni: Toplumda «uygun» kabul

3 Nuran Aytemur Sağiroğlu, “Öjeni ve Sağlam Bedenlilik”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.30 2020, s.117-119.

4 Zühre Ayvaz, “Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Uygulanan Öjenik Politikaların Spora Yansıması: Beden Terbiyesi Kanunu Üzerine Bir İnceleme”, *Journal of Sport Sciences Research C.7*, S.1, 2022, s.175.

edilen bireylerin üremesini teşvik etmeyi amaçlar. Bu bağlamda, belirli özelliklere sahip bireylerin (örneğin fiziksel, zihinsel veya ahlaki açıdan «üstün» kabul edilenlerin) çoğalmasına yönelik teşvik politikaları geliştirilmiştir. Pozitif öjeni uygulamak için eğitim programları, evlilik desteği ve ödüller gibi araçlar kullanılmıştır. Negatif öjenik: «uygun görülmeyen» bireylerin veya toplulukların üremesini engellemeyi amaçlamaktadır. Bu grupların çoğalması kısırlaştırma, izolasyon ve hatta kitlesel imha gibi yöntemlerle engellenmiştir. Genetik hastalıklar, zihinsel bozukluklar veya “istenmeyen” etnik gruplar negatif öjeninin hedefi olmuştur.⁵

Öjeni, 20. yüzyılda birçok Batılı ülke tarafından benimsenmiştir. Başta İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve İsveç olmak üzere birçok Batılı ülke, Galton’un çalışmalarına dayalı öjenik politikalar uygulamış ve bunların bilimsel bir temele oturtulması için çaba sarf etmiştir. 20. yüzyılın başlarında bu ülkelerde öjeni çalışmaları hızla gelişmiş, genetik araştırmalar ve seçici yetiştirme uygulamaları yaygınlaşmıştır. İngiltere’de Galton tarafından kurulan Öjeni Laboratuvarı, Londra Üniversitesi’nde faaliyete geçmiştir. ABD’de New York’ta öjeni enstitüsü kurulmuştur. İsveç’te 1922’de ırk biyolojisi üzerine araştırmalar yapan bir kurum açılmıştır. İsveç hükümeti bu alana büyük mali kaynak ayırmış ve ülkedeki tüm siyasi partiler birlikte hareket ederek gerekli finansmanın sağlanması için gayret göstermiştir. Bu ülkelerin dışında öjeni alanında en dikkat çekici çalışmalar Almanya’da yürütülmüştür. 1923 yılında Almanya’da Münih Üniversitesi’nde ilk ırk sağlığı bölümü kurulmuştur.⁶ Öjeni, Almanya’daki milliyetçi-ırkçı hareketlerin, halk sağlığı politikalarına ilham kaynağı olmuştur. Zamanla Almanya’da ırk sağlığı ve biyolojik temizlik ideallerine uyarlanan bir politika haline gelmiştir. Örneğin toplumun ekonomik ve sosyal sorunları açısından “zihinsel engelliler” topluma yük olarak görülmüş ve onları tecrit etme, ölüme terk etme gibi radikal fikirler ortaya atılmıştır.⁷

Bu doğrultuda Almanya’da çeşitli uygulamalar geliştirilmiştir. Başka bir kişiye zührevi hastalık bulaştırmaktan suçlu bulunan kişi, üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu uygulamayla zührevi hastalıkların %40,9 oranında azaldığı açıklanmıştır. Parasızlıktan evlenemeyen gençlere bin mark kredi verilmiştir. Evlenen çiftler bu borcu uzun taksitlerle ödemişlerdir. Bu sayede Almanya’da yaklaşık 700 bin çift kredi alarak evlenmiş ve evlenenlerin yaklaşık 500 bin çocuğunun olduğu tespit edilmiştir.⁸

Almanya’da 1 Nisan 1934’te genetik hastalıklar ve kalıtsal rahatsızlıkları olan bireylerin üreme yeteneklerini sınırlandırmayı amaçlayan “Kısırlaştırma Kanunu” yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, Alman ırkını dönemin siyasi ve ideolojik iklimine uygun olarak «iyileştirme» girişiminin bir parçası olarak sunulmuştur. Kanun kapsamına giren 410600 kişi kısırlaştırılmıştır. Bunlardan 200.000’i “budala”, 80.000’i “şizofren”, 20.000’i “cinnet”, 60.000’i “sara”, 4.000’i “doğuştan kör”, 16.000’i “doğuştan sağır”, 20.000’i ciddi sakatlıklara sahip ve 10.000’i “ırsi alkolik”tir. Bu uygulamada kadın ve erkek sayısı yaklaşık olarak aynıdır.⁹ Alman hükümetinin bu kısırlaştırma politi-

5 İlihan Rasimoğlu ve Ceren Gülser. “Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlıklı Bireyin İnşası: Pronatalist Politikalar, Çocuk Sağlığı ve Verem”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* C.39, S.2, 2019, s.336.

6 *Hakimiyet-i Milliye*, 07 Ekim 1933, s.3.

7 Aytemur Sağıroğlu, “Öjeni ve Sağlam Bedenlilik”, s.117-119.

8 *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1938, s.3.

9 Vakıf, 07 Nisan 1934, s.5; *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1935, s.5.

kası akademik ve ideolojik bilgidен beslenmiştir. Böylece genetik olarak “istenmeyen” bireylerin toplum üzerindeki etkisi azaltılarak, “saf ve güçlü» bir Alman ırkının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu dönemde genetik açıdan sorunlu bireylerin sadece fiziksel değil, aynı zamanda ahlaki ve sosyal bozulmaların da kaynağı olduğu öne sürülmüştür. Suçlular, zihinsel engelliler ve sadist eğilimlere sahip kişiler “*tehlikeli genetik miras*” örnekleri olarak görülmüş ve bu bireylerin kısırlaştırılması gerektiği savunulmuştur. Almanya’da yapılan bu çalışmalarda modern biyoloji sözde meşruiyet aracı olarak kullanılmıştır. Ancak bu politikalar etik, insan hakları ve bireysel özgürlükler açısından ciddi sorunlar yaratmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası alanda büyük tepki görmüştür.¹⁰ Özellikle Almanya’da öjeni, zorla kısırlaştırma, ırkçı yasalar, soykırım gibi insanlık dışı uygulamalarla ilişkilendirilmiştir. Bu karanlık uygulamalar öjeni konusundaki etik ve bilimsel tartışmaları derinleştirmiştir. Türkiye’de öjeni konusu, ırkçı yaklaşımlardan ziyade halk sağlığının iyileştirilmesi, genetik hastalıkların önlenmesi gibi daha pragmatik ve insani bir çerçevede ele alınmıştır. Öjeni, sağlıklı bir toplum yaratma hedefi doğrultusunda modernleşmenin ve halk sağlığı reformlarının bir parçası olarak görülmüştür. Sağlıklı bireylerin yetiştirilmesi, toplumun fiziki ve zihinsel gücünün artırılması yoluyla güçlü vatandaşlık bilincinin oluşturulmasını amaçlayan politikalarla desteklenmiştir. Öjeni yaklaşımı özellikle sağlık reformlarında, beden eğitimi uygulamalarında ve nüfus politikalarında görülmüştür.¹¹

Bugüne kadar öjeni ve halk sağlığı üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Ancak Türkiye’de öjeni politikalarının tarihsel arka planı, gelişim süreçleri, uygulama yöntemleri ve toplumsal etkileri konusunda özellikle Cumhuriyetin erken dönemine odaklanarak derinlemesine analizlerin yapılmasına hâlâ ihtiyaç duyulmaktadır. Bu makale, öjeninin Türkiye’de tartışıldığı çerçeveyi, dayandığı ilkeleri ve halk sağlığı reformlarına nasıl dahil edildiğini inceleyerek bu alandaki mevcut çalışmalara katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Türkiye’de Öjeni Kavramının Tarihsel Gelişimi

Yoğun bir savaş döneminden çıkan Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomi, sağlık, eğitim gibi birçok alanda eksiklikler yaşamış ve buna bağlı olarak zorluklarla karşı karşıya kalmıştır.¹² Temel olarak ekonomik ve demografik zorluklara çözüm bulmak amacıyla sağlıklı bir toplum yaratmayı amaçlayan politikalar benimsemiştir. Nüfus artışıyla birlikte sağlıklı bireyler yetiştirmek için öjeni, sağlık ve nüfus politikalarının bir parçası olarak görülmüştür.¹³ Türkiye’de öjeni kavramı “iyi bir nesil yetiştirmek”, “nesiller sağlığı”, “ırk yetiştirme”, “iyi hasat” ve “iyi doğma bilimi” gibi çeşitli ifadelerle tanımlanmıştır. Ancak, Türkçe literatürde öjeni terimi yerine daha çok “*ırk hıfzıssıhhası*” ifadesinin tercih edilmiştir.¹⁴

10 Vakıf, 07 Nisan 1934, s.5.

11 Rasimoğlu ve Gülser, “Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlıklı Bireyin İnşası: Pronatalist Politikalar, Çocuk Sağlığı ve Verem”, s.336.

12 Aytül Kasapoğlu, “Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, C.19, S.2, 2016, s.136.

13 Vefik Vassaf Akan, “İrk Hıfzıssıhhası Kemiyet ve Keyfiyet Felsefesi”, *Bozkurt*, S.2, 1939, s.39.

14 Bülent Öztay, “Hakan Ertin, Sağlam ve Gürbüz Bir Nesil Yaratmak Türk Tıbbında İrk Hıfzıssıhhası Meselesi”, *Toplumsal Tarih*, S.171, s.65.

Öjeni kavramı Türkiye’de modern anlamda ilk kez Dr. Münir Mazhar (1891-1973) tarafından kullanılmıştır. Mazhar, 1920 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’nın öğretmenler için çıkardığı Tedrisat dergisinde yayınlanan “*Öjenik: Irkın Islahı İlmi*” başlıklı makalesinde bu kavramı analiz etmiştir. Tabi Osmanlı’nın son dönemlerinde de öjeni hakkında yazıların yayımlandığı bilinmektedir. Türkiye’de öjeni konusunda ilk çeviri çalışması Mustafa Rahmi (Balaban) tarafından yapılmıştır. 1923 yılında İngiliz öjenist Karl Pearson’ın eseri Türkçeye çevrilerek “*İslâh-ı Irk*” adıyla yayımlanmıştır.¹⁵

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde öjeni, toplumun biyolojik ve kültürel gelişimini amaçlayan bir bilim dalı olarak değerlendirilmiştir.¹⁶ Irkın sağlığını ve bireylerin biyolojik özelliklerini iyileştirme hedefi, modern biyoloji ve sağlık biliminin ulusal projelere entegre edilmesiyle somutlaşmıştır. Bu bağlamda, “*ırk hıfzıssıhhası*” ulusal kalkınma ideali olarak kullanılmıştır.¹⁷

Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, milletin sağlığına ve gençliğin bedensel gelişimine büyük önem vermiş, sağlıklı nesiller yetiştirmenin toplumsal bir hedef olduğunu vurgulamıştır.¹⁸ Atatürk, Türk milletini “*soysuzlaştırıcı tehlikelerden*” korumanın önemine vurgu yapan konuşmalar yapmış, güçlü ve sağlıklı bir nüfus yaratmanın cumhuriyet devrimlerinin temel hedeflerinden biri olduğunu belirtmiştir.¹⁹

Türkiye için bir “inkılâp dönemi” olarak kabul edilen Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet kontrolü altında her alanda laik ve milliyetçi inkılaplar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu inkılaplarla: “*kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaşlar*” yetiştirmek, yani “*millî insan*”ı ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Milliyetçi söylem her geçen gün daha da artmıştır. Batı’nın “*hasta adam*”, “*barbar*”, “*vahşi*” gibi olumsuz nitelendirmelerine tepki olarak antropoloji eğitimi başlatılmıştır. Türk milletinin “*şanlı*” bir geçmişe sahip olduğu ve insanlık tarihinin Türklerle başladığı yönündeki düşünceler Türk Tarih Tezi ve Güneş Dili Teorisi gibi çalışmalarla güçlendirilmiştir.²⁰

Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Halk Sağlığı Reformları

Türkiye’nin yaşadığı savaşlar ve yıkımların ardından halk sağlığı açısından önemli tedbirler alınmıştır. Türk halkı 1923 yılına kadar savaşlarla ve salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmış ve savaşın getirdiği olumsuz koşullar altında yaşamıştır. Bu zorlu süreç, 1920’li yılların başında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla milliyetçilik ve modernleşme ideolojileriyle birleştirilmiş, halk sağlığının iyileştirilmesine yönelik yeni reformlar ve düzenlemeler yapılmıştır.²¹

15 Fatma Tombak, “İsmet İnönü Dönemi (1939-1950) Türkiye’de Sosyal Darwinizm ve Öjenik Politika ve Uygulamaların Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.3, 2024, s.1758.

16 Fatma Tombak, “İsmet İnönü Dönemi (1939-1950) Türkiye’de Sosyal Darwinizm ve Öjenik Politika ve Uygulamaların Değerlendirilmesi”, s.1758.

17 *Hakimiyet-i Milliye*, 07 Ekim 1933, s.3.

18 Yunus Nadi, “Cumhuriyet Türkiye’inde Genç Nesiller”, *Cumhuriyet*, 5 İkinci Teşrin 1937, s.1

19 Ayça Alemdaroğlu, “Öjeni Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, C.4, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, der., İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.415.

20 Ayvaz, “Erken Cumhuriyet Türkiye’inde Uygulanan Öjenik Politikaların Spora Yansıması: Beden Terbiyesi Kanunu Üzerine Bir İnceleme”, s.176.

21 Ceren Rasimoğlu ve İlkan Gülser, “İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Türkiye’de Nüfus ve Halk Sağlığı Tartışmalarının Değerlendirilmesi”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi Ve Folklorik Tıp Dergisi*, C.4, S.3, 2014, s.16.

2 Mayıs 1920'de oluşturulan ilk hükümet kabinesinde Dr. Adnan Adıvar, Sağlık Bakanı olmuştur. İlk olarak ülke çapında doktorlar kayıt altına alınmış ve çeşitli sağlık teşkilatları kurulmaya başlanmıştır. Adıvar'dan sonra Dr. Refik Saydam'ın bakanlık görevini üstlenmesiyle, sağlık reformlarına daha da hız verilmiş ve tıp alanında bilimsel çalışmalar önem kazanmıştır. Saydam'ın öncelikli hedeflerinden biri, salgın hastalıklarla mücadele etmek ve halk sağlığı konusunda toplum bilincini artırmaktır. 1923 yılında çıkarılan “Hekimlere Mecburi Hizmet Kanunu” ile sağlık hizmetleri yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu kanun sayesinde Türkiye'nin ücra köy ve ilçelerine doktorlar gönderilmiş ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelede büyük ilerleme kaydedilmiştir. Ayrıca tıp öğrencilerinin eğitimi için yurtlar açılmış ve tıp eğitimi yaygınlaştırılmıştır. Sağlık eğitimi, çevre sağlığı, dengeli beslenme ve düzenli yaşam tarzı alışkanlıkları gibi konularda kamuoyunun bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır.²²

Dönemin siyasi söyleminde, kamu sağlığı ve hijyen konusu Türklük kavramıyla ele alınmış ve bu konudaki hassasiyet vatandaşlık görevi seviyesine çıkarılmıştır. Okullarda okutulan kitaplarda iyi bir Türk olmak, fiziksel olarak sağlıklı olmakla ilişkilendirilmiştir. 1925 yılında hazırlanarak halka dağıtılan bir broşürde sağlıklı olmanın ve sağlıklı yaşam sürmenin iyi bir Türk olmanın özelliği olduğu vurgulanmış; toplumsal huzur ve gelişme için fiziksel olarak güçlü ve sağlıklı olmanın önemi belirtilmiştir. Bu uygulamalarla sağlıklı yaşamının sadece bireysel bir sorumluluk değil aynı zamanda toplumsal bir yükümlülük olduğunu anlatılmak istenmiştir.²³

Türkiye'de nüfus artışı sadece bir sayı meselesi olarak görülmemiştir. Aynı zamanda sağlıklı, eğitilmiş, üretken bireylerden oluşan bir toplum oluşturulması hedeflenmiştir. Sağlıklı ve güçlü nesiller yetiştirme hedefi, dönemin nüfus politikalarına yön vermiştir. Bu doğrultuda nüfus artışının sağlanması için birçok alandan destek sağlanmıştır. 1926 yılında Türk Ceza Kanunu'na kürtajı suç sayan madde eklenmiştir.²⁴ İstanbul Üniversitesi bünyesinde Perikültür (Çocuk Bakımı) Bölümü kurulmuştur. Kız okullarında çocuk gelişimi dersleri müfredata eklenmiştir. Çocuk bakım evleri, Çocuk Esirgeme Kurumu gibi yapılar devlet tarafından desteklenmiştir.²⁵ Hatta bu dönemde nüfusu artırmak ve evliliği teşvik etmek amacıyla “*bekarlar vergisi*” teklifi basında ve mecliste tartışılmıştır. Ancak bu öneri defalarca gündeme gelmesine rağmen çeşitli sebeplerden dolayı hayata geçirilememiştir.²⁶

Türkiye'de sağlık politikalarındaki en önemli adımlarından biri, 24 Nisan 1930'da kabul edilen “*Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*” olmuştur. 6 Mayıs 1930 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren bu kanunla, halk sağlığının korunması, bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmesi ve nesillerin sağlıklı yetiştirilmesinin sağlanmasını amaçlanmıştır.²⁷

22 Muhittin Gül, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası.” *Gazi Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi Dergisi*, C.5, S.1, 1988, s.250-253.

23 Bengücan Fındık, “Öjeni Kavramına Genel Bir Bakış”, *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, S.22, 2022, s.18.

24 Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 07 Şubat 1980, s.459.

25 Alemdaroğlu, “Öjeni Düşüncesi”, s.414-415.

26 Turan Akkoyun, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bekârlık Vergisi Teşebbüsleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* C.15, S.1, 2000, s.198.

27 *Resmi Gazete*, 6 Mayıs 1930, s.1.

Halk sağlığının iyileştirilmesine yönelik çeşitli düzenlemelerin yer aldığı kanunda, doğacak çocukların sağlığının güvence altına alınmasına yönelik doğrudan tedbirler önerilmiştir. Evlilik öncesi sağlık kontrollerinin ve hastalıkların evliliğe etkilerinin önemi vurgulanmıştır. Evlenmek isteyen erkek ve kadınların mutlaka tıbbi muayeneden geçmesi gerektiği belirtilmiştir. Evlilikler biyolojik temele dayandırılmış ve sağlıklı kişilerin evlenmesi teşvik edilmiştir. Ayrıca evlenmeden önce sağlık raporu alınması gerekliliği, devletin bu süreçteki rolünü ve sorumluluğunu ortaya koymuştur. Bazı hastalıklara sahip kişilerin evlenmesi yasaklanmıştır. Frengi, bel soğukluğu, cüzzam gibi bulaşıcı hastalıklar ve akıl hastalıkları gibi sağlık sorunlarıyla ilgili olarak, evliliklerin ancak hastalıkların tedavi edilip iyileşmesi durumunda gerçekleşebileceği belirtilmiştir. Verem hastalığına yakalanmış kişilerin evliliklerinin altı ay süreyle ertelenmesi öngörülmüştür. Bu erteleme süresi, hastalığın tedavi edilip edilmediği konusunda bir değerlendirme yapmak ve toplumsal sağlık açısından potansiyel riskleri azaltmak amacıyla belirlenmiştir. Tedavi edilmediği takdirde, sürenin bir altı ay daha uzatılacağı belirtilmiştir. Sütannelik yapan kadınların sağlık raporlarına dayalı olarak kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu madde ile kadınların sağlık durumlarının izlenmesi ve sağlık raporlarının yenilenmesi zorunlu kılınmıştır. Resmi tabipler süt annelik yapacak kadınları ücretsiz olarak muayene etmeye başlamıştır. Bu kanuni düzenlemelerle, sağlık sadece bireysel bir mesele olmaktan çıkarak, toplumun genel sağlığını güvence altına almayı amaçlayan bir politika haline getirilmiştir.²⁸

Türkiye’de sağlık alanında söz konusu reformlar, halk sağlığı hizmetlerinde köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın kuruluşundan itibaren 15 yılda yürüttüğü çalışmalar sayesinde salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele, doğum oranlarının artırılması ve çocuk ölümlerinin azaltılmasına yönelik sağlık tedbirleri alınmıştır. Annelerin doğum öncesi ve sonrası sağlıkları korunmaya çalışılmıştır. Serum ve aşı üretimi artırılmış, yeni laboratuvarlar ve araştırma merkezleri kurulmuştur. Şehir ve köylerde sağlık bilincinin artırılması amacıyla kapsamlı eğitim ve propaganda faaliyetleri yürütülmüştür. Bunun yanı sıra, akıl hastanelerinin kurulması, hapishanelerdeki sağlık koşullarının denetlenmesi ve zararlı maddelerin kontrol altına alınması da önemli reformlar arasında yer almıştır. 1923-1937 yılları arasında Türkiye’deki sağlık hizmetlerinde büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Sağlık kurumu sayısı 1923’te 78 iken, 1937’de 397’ye yükselmiştir. Aynı dönemde yatak kapasitesi de önemli ölçüde artarak, 1923’te 4.595 olan yatak sayısı, 1937’de 10.192’ye ulaşmıştır. Sağlık kurumlarının sayısındaki ve hizmet kapasitesindeki bu artış, sağlık reformlarının başarısını somut bir şekilde ortaya koymuştur.²⁹

Toplumsal ve kültürel yapının şekillendirilmesinin yanı sıra sağlıklı bir genç nesil oluşturmak amacıyla 29 Haziran 1938 tarihinde Beden Terbiyesi Kanunu kabul edilmiştir. Bu sayede Türkiye’de beden terbiyesi, spor ve fiziksel eğitim alanındaki reformlar hukuki temele dayandırılmıştır. Bu kanun, nüfusun fiziksel sağlığını iyileştirmek ve inkılapçı hedeflere ulaşmak amacıyla beden eğitimi ve spor faaliyetlerini düzenleyen resmi bir çerçeve oluşturmuştur. Kanunun dördüncü maddesinde, gençler için spor faaliyetlerine katılmanın zorunlu olduğu vurgulanmıştır. Hangi yaş grubundaki yurttaşların

28 *Resmi Gazete*, 6 Mayıs 1930, s. 8901.

29 *Haber*, 29 Ekim 1938, s.14.

ne kadar süreyle ve hangi mevsimlerde spor yapacakları, hangi kurum ve dairelerde beden hareketlerinin uygulanacağı, İcra Vekilleri Heyeti tarafından belirlenmiştir.³⁰ Beden Terbiyesi Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından, dönemin İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, bu kanunun önemini şöyle dile getirmiştir: “*Beden terbiyesi, spor ve buna bağlı tüm hareketler, milli terbiyenin en önemli unsurlarındandır. Beden terbiyesinin amacı, bireyleri, milleti ve tüm insanlığı faydalı birer vatandaş olarak yetiştirmektir.*”³¹ Kanun kapsamındaki uygulamaların ülke genelinde benimsenmesi konusunda hassasiyet gösterilmiştir.³²

Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı Türkiye Cumhuriyeti açısından bir dönüm noktası sayıldığından, gençlerin sağlığını ve moralini artırmak amacıyla “2739 Sayılı Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Kanununa Ek Kanun” 4 Temmuz 1938'de Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun kapsamında “19 Mayıs” günü “*Gençlik ve Spor Bayramı*” olarak kabul edilmiştir.³³ Bu bayram, sağlıklı ve güçlü bir nesil yetiştirme hedefiyle bir sembol haline gelmiş ve gençlere ithaf edilerek her yıl kutlanmaya başlanmıştır.

3 Nisan 1940 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe giren Beden Eğitimi ve Spor Nizamnamesi ile beden eğitimi ve spor devlet tarafından düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle beden eğitiminin kurumsallaştırılması ve yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.³⁴ Aynı tarihte, Beden Terbiyesi Kanunu kapsamında, 12-45 yaş arasındaki erkekler ile 12-30 yaş arasındaki kız ve kadın vatandaşlar beden terbiyesi ve spor yükümlülüğüne dahil edilmiştir. Bu zorunluluğun yerine getirilmesi için kulüplere hangi mahallede, hangi yaş grubunda ve hangi niteliklere sahip kişilerin davet edileceği açıklanmıştır. Buna göre; Kamu ve özel kuruluşlar, imkanları ölçüsünde üyelerinin beden eğitimi ve spor faaliyetlerine katılımını sağlamak için gerekli tedbirleri alacaklardır. Her yükümlü kişi haftada en az dört saat fiziksel aktivite yapacaktır. Kulüp ve grup liderleri bireylerin kişisel özelliklerini, özel durumlarını ve bölgenin iklim koşullarını dikkate alarak etkinlikler düzenleyecek ve spora olan ilgilerini artıracak şekilde planlayacaklardır. Ayrıca çiftçilik, çapalama, orak biçme ve harman gibi fiziksel çaba gerektiren işleri fiilen yapan kişiler, bu işlerin süresi boyunca sorumluluktan muaf tutulacaktır.³⁵ Ancak daha sonra bu karar değiştirilmiştir. Zorunlu fiziksel hareketlerin mümkünse yükümlülerin bulunduğu yerlerde yapılması benimsenmiştir. Aktiviteler kurumların verimliliğini düşürmemek amacıyla haftada 1 ila 4 saat arasında düzenlenmiştir. İş Kanunu hükümlerine göre fazla mesai yapan kurumlarda bu faaliyetlerin süresi haftada sadece 1 saat ile sınırlandırılmıştır.³⁶

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de yayımlanan milliyetçi dergilerde beden eğitimi ve sporu teşvik eden birçok yazı kaleme alınmıştır. Prof. Dr. Nüzhet Şakir Di-

30 Resmi Gazete, 16 Temmuz 1938, s.10300.

31 Cumhuriyet, 30 Haziran 1938, s.1.

32 Hülya Öztürk ve Nilüfer Demirsoy, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ulusallaşma Çabaları ve Sağlık Alanında Yapılan Ulusallaşma Çalışmalarının Değerlendirilmesi”, *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, C.27, S.1, 2019, s.18.

33 Resmi Gazete, 4 Temmuz 1938, s. 10159.

34 BCA: Kurum:30-18-1-2 Yer Bilgisi: 90-33-18.

35 BCA: Kurum:30-18-1-2 Yer Bilgisi: 90-34-18.

36 BCA: Kurum:30-18-1-2 Yer Bilgisi: 97-116-8.

risu, “*Beden Terbiyesi ve Spor*” başlıklı yazısında, sağlıklı bir bedenin zihinsel kapasiteyi artırarak, uzun ve başarılı bir yaşam için önemli olduğunu belirtmiştir. Dirisu, spor yapan milletlerin yönetimde daha becerikli olduğunu ve bu milletlerin daha güçlü bir ülke kurduğunu ifade etmiştir. Bunun tersine, beden terbiyesiyle ilgilenmeyen milletlerin zayıf ve beceriksiz bir hâle geldiğini savunmuştur.³⁷ Yine Dirisu, tarafından “*Beden Terbiyesi ve Spor*” başlığıyla yazılan diğer bir yazıda ise, gençlerin okul yıllarında alacakları eğitimle beden terbiyesini günlük yaşamlarının bir parçası haline getirmeleri gerektiğini ve bu alışkanlığın hayat boyu devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Öte yandan yazısında şu ifadelerle yer vermiştir: “*Türk milleti, esasında her milletin üstünde sportmendir. Türk dilinde sportmenin karşılığı yiğitlik. Genç yiğit, koç yiğit, baba yiğit, tama manasıyla her yaşta sportmenliğin ifadesidir. Türkiye’de spor düşünürken bunu Avrupalıdan değil asıl Türk milletinin kendinden öğrenmek lazım geldiğini unutmamak zorundayız. Avrupa’dan her şey gelebilir, her şeye ihtiyacımız olabilir. Fakat yiğitlik gelemmez o ancak bu memleketten çıkar*”³⁸ Dr. İzzeddin Şadan, “*Bugünkü Şartlar Altında Beden Terbiyesi ve Spor Yapılabilir Mi?*” başlıklı yazısında, beslenme ile spor arasındaki ilişkiyi ele alarak, her iki faktörün de sağlıklı bir yaşam için hayati önem taşıdığını vurgulamıştır. Sağlıklı bir toplum için düzenli spor ve dengeli beslenmenin ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir.³⁹

Halkı Bilgilendirme ve Öjenik Politikalara Dair Organizasyonlar

Sağlık alanında yapılan çalışmalar doğrultusunda kamuoyunun öjeni konusunda bilinçlendirilmesi ve sağlıklı bir toplum yaratılması amacıyla çeşitli araçlar kullanılmış veya organizasyonlar düzenlenmiştir. Halkevleri, bu sürecin önemli bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Halkevlerinde konferanslar düzenlenmiş, sağlıklı yaşam ve fiziksel gelişim konusunda geniş kitlelere yönelik bilgilendirme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu konferansların bazıları şunlardır: Dr. Fahrettin Kerim Gökay tarafından, halkın katılımına açık olarak planlanan “*İçki ve Irk Hıfzıssıhhası*” konulu bir konferans düzenlenmiştir. Yine Gökay, “*İrk Hijyeni*” başlıklı bir radyo programı yayınlamıştır. Eminönü Halkevi’nde Dr. Şükrü Nazım, “*İrk Hıfzıssıhhası*” konusunda bilgilendirme yaptığı bir toplantı gerçekleştirmiştir.⁴⁰ Bu tür organizasyonlar, öjeni politikaları konusunda kamuoyunun bilinçlendirilmesi çabalarının önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Ayrıca düzenlenen “*gürbüz çocuk*” yarışmaları ve eğitim toplantıları bu bilinçlendirme sürecine destek olmuştur.⁴¹

Akıl Hıfzıssıhhası Cemiyeti, Prof. Dr. Fahrettin Kerim başkanlığında kurulmuş ve öjeni konusuna önem vermiştir. Cemiyet, fakülte ve hastanelerde yaptığı polikliniklerde çocukların zihinsel ve ruhsal durumlarını inceleyerek ebeveynleri bilgilendirmiştir. Ayrıca zihinsel engelli çocuklar için yardımcı okulların açılması amacıyla Maarif Vekâleti’ne talepte bulunulmuştur. Böyle cemiyetler, öjeni anlayışıyla toplumun ruh ve beden sağlığını iyileştirmeye çalışmış, genetik sağlık odaklı politikaların geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.⁴²

37 *Millet İlim-Fikir-Sanat Mecmuası*, Haziran 1942, C.1, S., s.55.

38 *Millet İlim-Fikir-Sanat Mecmuası*, Ağustos 1942, C.1, S.4, s.121.

39 *Tanrıdağ*, Haziran 1942, C.1, S.8, s.9.

40 *Vakit*, 08 Mayıs 1933, s.3; *Akşam*, 08 Mayıs 1933, s.4; *Akşam*, 19 Mayıs 1934, s. 9; *Kurun*, 01 Ocak 1938, s.3

41 Alemdaroğlu, “Öjeni Düşüncesi”, s.416.

42 *Vakit*, 20 Mayıs 1934, s.4.

Dönemin popüler yayınları, öjeni anlayışını geniş halk kitlelerine taşıyarak, devletin sağlık politikalarına destek vermiştir. Bu yayınlar, öjeni fikrinin günlük yaşamın bir parçası haline gelmesini sağlamış, halkın sağlıklı yaşam bilinci kazanmalarını teşvik etmiştir. Uyanış Gazetesi'nde 10 Ocak 1929 tarihinde yayımlanan “Çok Çocuk ve Sağlam Çocuk Lazımdır” başlıklı yazıda, çocuklar “milli sermaye” olarak tanımlanmış ve yalnızca doğmalarının yeterli olmadığı, sağlıklı büyüyüp topluma kazandırmaları gerektiğini vurgulamıştır. Evlilik öncesi sağlık muayeneleri ve “sıhhat şahadetnamesi” gibi uygulamaların sağlıklı nesillerin devamlılığının sağlanmasında önemli olduğu belirtilmiştir.⁴³

Dr. Mahmut Şemsi'nin “İrk Sağlığı” başlıklı yazısı, toplumun genetik ve fiziksel sağlığını iyileştirmeye yönelik çalışmaların önemini vurgulamıştır. Yazıda, İngiltere, Almanya, ABD ve İsveç gibi ülkelerde “İrk sağlığı” çalışmalarının başarılı bir şekilde uygulandığı belirtilmiş ve bu bilimin teoriden öte, pratiğe dökülmesi gerektiği savunulmuştur. Yazıda belirtilen şu noktalara dikkat çekmiştir. İnsanlığın hayvan ıslahında ilerlemesine rağmen, insan neslinin sağlığını iyileştirmede geri kaldığı eleştirilmiştir. Batı ülkelerinde öjeninin modern yöntemlerle topluma yayıldığı ifade edilmiştir. Üniversitelerde dersler verilmesi, halkın bilgilendirilmesi ve basit dille yazılmış kaynaklara öjeninin toplumsal kabulünün artırılması gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁴

Hakimiyet-i Milliye gazetesindeki “Yurdun Kurtuluşunda Türk Kadınının Payı” başlıklı yazıda, Türk kadınının toplumsal hayattaki rolü biyolojik bir perspektifle ele alınmış ve bu rolün “İrk Hıfzısıhhası” açısından öneminden bahsedilmiştir. Kadının, yalnızca aile içinde değil, milletin biyolojik ve ulusal sağlığını korumadaki kritik rolü vurgulanmıştır. Annelerin, lider ve dahi bireylerin yetişmesindeki belirleyici etkisi, tarihteki büyük kişiliklerin biyografileriyle desteklenmiştir. Kadın, doğurganlığın ötesinde, milletin biyolojik ve kültürel sürekliliğini sağlayan bir unsur olarak tanımlanmıştır. Cumhuriyet döneminde kadın, ulusal kalkınma ve çağdaşlaşmanın ayrılmaz bir parçası olarak toplum sağlığı ve milletin geleceği ile ilişkilendirmiştir.⁴⁵

1934'te Ülkü dergisinde yayımlanan “Milli Nüfus Siyasetinde Eugenique Meselesinin Mahiyeti” başlıklı makalesinde Dr. Fahrettin Kerim Gökay, öjenizmin Türkiye'nin kalkınması için hayati bir araç olduğunu savunmuştur. Zihinsel ve bedensel sağlığın toplum refahına etkisini vurgulayan Gökay, insan sağlığını korumanın devletin temel görevi olduğunu belirtmiştir. Akıl hastalıkları, frengi, tüberküloz ve alkolizm gibi tehditlerden arınmış bir toplum yaratma hedefiyle, toplumsal kalkınma ve bireysel sağlığa yönelik reformların desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁶

Vefik Vassaf Akan, “İrk Hıfzısıhhası Kemiyet ve Keyfiyet Felsefesi” yazısında, öjeniyi halk sağlığı ve toplumsal refah açısından kritik bir unsur olarak değerlendirmiştir. Akan, birçok medeniyetin genetik sağlık sorunları nedeniyle çöktüğünü ileri sürmüş ve modern toplumlarda zihinsel ve bedensel bozukluklara sahip bireylerin, toplumsal ve ekonomik kaynakları tüketerek devlete yük oluşturduğunu vurgulamıştır. Kalıtsal hastalıkların ve suç eğilimlerinin toplumun huzurunu ve düzenini tehdit ettiğini belirten

43 Uyanış, 10 Ocak 1929, s.82.

44 Hakimiyet-i Milliye, 07 Ekim 1933, s.3.

45 Hakimiyet-i Milliye, 18 Kasım 1934, s.3.

46 Alemdaroğlu, “Öjeni Düşüncesi”, s.416.

Akan, bu sorunların uzun vadede devletlerin varlığını tehdit edebileceğini savunmuştur. Öjeni politikalarının yalnızca biyolojik değil, sosyo-politik bir çerçevede de ele alınması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁷

Türkiye, öjenizm konusunda uluslararası gelişmeleri de takip etmiştir. 1937’de Paris’te düzenlenen Beynelmilel İkinci Akıl Hıfzıssıhhası Kongresi’ne Türkiye’den iki profesör katılmıştır. Kongrede “ırk hıfzıssıhhası” ve “kısırlaştırma kanunları” gibi konuların yanı sıra akıl sağlığı, aile ve eğitim gibi toplumsal refah başlıkları ele alınmıştır. Anormal çocukların eğitimi, suç eğilimleri ve bağımlılıkla mücadele gibi sorunlara çözüm önerileri sunulmuştur. Türkiye’nin katılımı, bilimi uluslararası gelişmelere entegre etme ve öjeni tartışmalarında yer alma hedefini yansıtmıştır.⁴⁸

Ayrıca Milli Türk Tıp Kongrelerinde de öjenizm tartışılmıştır. 7-9 Ekim 1935 tarihinde Ankara’da düzenlenen Altıncı Milli Tıp Kongre’sinde Dr. Fahrettin Kerim Gökay, “ırk hıfzıssıhhası” konusunda konuşmalar yapmıştır. Bu konu kurultayda oylamaya sunulmuş, Öjeni=İrk Hıfzıssıhhası ve Grip başlıkları, bir sonraki kongrenin ana temaları olarak kabul edilmiştir.⁴⁹ Yedinci Milli Türk Tıp Kongresi, Cumhuriyet’in 15. yıl dönümüyle eşzamanlı olarak, 1938 yılında Ankara’da düzenlenmesine karar verilmiştir.⁵⁰

Yedinci Milli Türk Tıp Kongresi öncesinde öjenizm konusunda uzmanlar detaylı incelemeler yapmıştır. Bu incelemeler rapor halinde hazırlanarak Sağlık Bakanlığına sunulmuştur.⁵¹ Kongre 17-19 Ekim 1938 tarihleri arasında Ankara’da yapılmıştır. Kongre başkanı Prof. Dr. Refik Saydam, açılış konuşmasında öjenik kavramının önemini vurgulamış ve bu konunun son yıllarda dünya genelinde kazandığı öneme değinmiştir. Saydam, milletlerin ve hükümetlerin, nesillerinin sağlıklı bir şekilde gelişmesi ve arındırılması için maddi ve manevi çabalarını seferber ettiklerini belirtmiş, bu çabaların nihai amacının yüksek kalitede bir nüfus yetiştirmek olduğunu ifade etmiştir. Bu çalışmaların sadece sağlıklı nesiller yetiştirmeyi değil, aynı zamanda bu nesilleri fiziksel ve zihinsel olarak en üst düzeye ulaştırmayı amaçladığını da belirtmiştir. Saydam, sağlıklı ve sağlam bir nesilden maksimum verim elde etmenin, toplumların gelişimi için ne kadar kritik bir hedef olduğunu söylemiştir.⁵²

Kurultayda, Dr. B. Hazım Şükrü, Prof. Aziz Kansu ve B. Esad Birol, öjenik prensipler ve uygulamaları üzerine hazırladıkları raporları sunmuş, ayrıca Prof. Gotschlich’in veraset meselesine ilişkin raporu da tartışılmıştır. Prof. Dr. Abdülkadir Lütfi, akraba evliliklerinin genetik açıdan zararlı sonuçlar doğurduğuna dikkat çekmiş ve “yabancı-lara kız vermeme” geleneğinin, akraba evliliklerini yaygınlaştırarak çocuklar üzerinde olumsuz etkiler yarattığını belirtmiştir. Bu tür evliliklerin, çocukların gelişimini olumsuz etkileyerek “*abdal*” gibi zihinsel ve bedensel engellerin ortaya çıkmasına yol açabileceğini savunmuş ve bu geleneğin terk edilmesi için halkı bilinçlendirecek bir büro kurulmasını önermiştir. Prof. General Tefik Sağlam, “öjenik” teriminin “ırk hıfzıssıhhası” olarak çevrilmesini eleştirerek, “ırk” kelimesinin politik çağrışımlar taşıdığını ve yerine “ulus hıfzıssıhhası” kullanılmasını önermiştir. Ayrıca, bu alandaki çalışmaların

47 Akan, “İrk Hıfzıssıhhası Kemiyet”, s.39.

48 Cumhuriyet, 27 Ağustos 1937, s.2.

49 Kurun, 10 Ekim 1935, s.2.

50 Kurun, 03 Temmuz 1938, s.5.

51 Akşam, 02 Temmuz 1938, s.2.

52 Son Posta, 18 Ekim 1938, s.3.

yaygınlaştırılması için tıp fakültelerinde dersler verilmesi, belediye ve hükümet doktorlarına yönelik zorunlu eğitimler düzenlenmesi ve öjenik çalışmaların destekleneceği bir enstitü kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Dr. Mazhar Uzman ise kısırlaştırma uygulamalarına karşı çıkarak, bu uygulamaların etik ve pratik açıdan sorunlu olduğunu belirterek, bu konuda gözlemlerini detaylı bir şekilde paylaşmış ve kısırlaştırma gibi yöntemlerin toplumsal yapıyı olumsuz etkileyebileceğine dikkat çekmiştir.⁵³

Öjeni düşüncesi üzerine yapılan çalışmalar Atatürk dönemiyle sınırlı kalmamıştır. Atatürk'ün vefatından sonra Türkiye'de zor bir dönemde İsmet İnönü dönemi başlamıştır. İnönü, cumhurbaşkanı olduktan hemen sonra İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Türkiye'yi savaşın dışında tutmayı başarmıştır. Türkiye'yi savaşın yıkıcı etkilerinden korumanın hem ekonomik hem demografik açıdan birçok sonucu olmuştur. Bu süreçte nüfusun sağlığını korumak ve arttırmak amacıyla öjeni yaklaşımlara uygun olarak çeşitli sağlık politikaları uygulanmıştır. Ancak savaştan sonra öjenik yaklaşım terk edilmiş ve onun yerine sağlık kalitesini arttırmaya yönelik politikalar sürdürülmüştür.⁵⁴

Sonuç

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye, modernleşme ve ulus inşa sürecinin bir parçası olarak halk sağlığı politikalarına öncelik vermiştir. Bu süreç, yalnızca bireylerin sağlığını koruma hedefiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumun genel yapısını güçlendirmeyi ve çağdaş bir ulus oluşturmaya amaçlayan politikalarla şekillenmiştir. Bu bağlamda, Batı'da etkili olan bilimsel ve sosyal gelişmelerden esinlenen Türkiye, öjeni düşüncesini halk sağlığı politikalarına entegre ederek sağlıklı, güçlü ve üretken bir toplum yaratmayı hedeflemiştir. Sağlık kuruluşlarının altyapısı güçlendirilmiş ve bu alanda uzman kişiler yetiştirilmiştir. Sağlıkla ilgili kanunlar ve politikalar, öjeni kavramını dolaylı ya da doğrudan destekler nitelikte düzenlenmiştir. Örneğin, bulaşıcı hastalıkların kontrol altına alınması, doğum kontrolü, çocuk sağlığı hizmetleri ve hijyen eğitimi gibi uygulamalar, halkın fiziksel ve zihinsel sağlığını iyileştirmeye yönelik temel adımlar olarak görülmüştür. Bilimsel temellere dayalı sağlık uygulamalarını yaygınlaştırmak amacıyla düzenli eğitim programları, konferanslar ve yayınlar organize etmiştir. Halk, hijyen, sağlıklı yaşam ve genetik sağlık gibi konularda bilinçlendirilmiş ve öjeni düşüncesinin toplumsal farkındalığı artırılmıştır. Sonuç olarak, Türkiye'de öjeni, Batı'daki gibi yalnızca biyolojik ya da genetik üstünlük arayışı olarak değil, modernleşme ve güçlü bir ulus inşa etme sürecinin bir parçası olarak benimsenmiştir. Zorunlu kısırlaştırma yasaları gibi sert hukuki düzenlemelere başvurulmamış; bireylerin genetik özelliklerinden çok, toplumun genel sağlığının iyileştirilmesine ve toplumsal refahın artırılmasına odaklanılmıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BCA: Kurum:30-18-1-2 Yer Bilgisi: 90-33-18.

BCA: Kurum:30-18-1-2 Yer Bilgisi: 90-34-18

53 Akşam, 19 Ekim 1938, s.1, 4; Cumhuriyet, 19 Ekim 1938, s.2.

54 Tombak, "İsmet İnönü Dönemi (1939-1950)", s.1768-1775.

BCA: Kurum:30-18-1-2 Yer Bilgisi: 97-116-8

Resmî Belgeler

Resmî Gazete, 16 Temmuz 1938.

Resmî Gazete, 4 Temmuz 1938.

Resmî Gazete, 6 Mayıs 1930.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 07 Şubat 1980.

Sürelî Yayınlar

Akşam, 02 Temmuz 1938.

Akşam, 08 Mayıs 1933.

Akşam, 19 Ekim 1938.

Akşam, 19 Mayıs 1934.

Bozkurt, Haziran 1939.

Cumhuriyet, 1 Kasım 1935.

Cumhuriyet, 19 Ekim 1938.

Cumhuriyet, 21 Nisan 1938.

Cumhuriyet, 27 Ağustos 1937.

Cumhuriyet, 30 Haziran 1938.

Cumhuriyet, 5 İkinci Teşrin 1937.

Haber, 29 Ekim 1938.

Hakimiyet-i Milliye, 07 Ekim 1933.

Hakimiyet-i Milliyet, 18 Kasım 1934.

Kurun, 01 Ocak 1938.

Kurun, 03 Temmuz 1938.

Kurun, 10 Ekim 1935.

Millet İlim-Fikir-Sanat Mecmuası, 1(2), Haziran 1942.

Millet İlim-Fikir-Sanat Mecmuası, 1(4), Ağustos 1942.

Son Posta, 18 Ekim 1938.

Tanrıdağ, 1(8) Haziran 1942.

Uyanış, 10 Ocak 1929.

Vakit, 07 Nisan 1934.

Vakit, 08 Mayıs 1933.

Vakit, 20 Mayıs 1934.

Telif ve Tetkik Eserler

AKKOYUN, Turan “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bekârlık Vergisi Teşebbüsleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.15, S.1, 2000, s.183-98.

- ALEMDAROĞLU, Ayça, “Öjeni Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, C.4, Tanıl Bora ve Murat Gültekinçil, der., İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- AYTEMUR SAĞIROĞLU, Nuran, “Öjeni ve Sağlam Bedenlilik”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.30, 2020, s.115-33.
- AYVAZ, Zühre, “Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Uygulanan Öjenik Politikaların Spora Yansıması: Beden Terbiyesi Kanunu Üzerine Bir İnceleme”, *Journal of Sport Sciences Research* C.7, S.1, 2022, s.174-196.
- FINDIK, Bengücan “Öjeni Kavramına Genel Bir Bakış”, *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, S.22, 2022, s.15-20.
- GÜL, Muhittin, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası” *Gazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, C.5, S.1, 1988, s.249-258.
- KASAPOĞLU, Aytül “Türkiye’inde Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, C.19, S.2, 2016.
- ÖZALTAY, Bülent “Hakan Ertin, Sağlam ve Gürbüz Bir Nesil Yaratmak Türk Tıbbında Irk Hıfzıssıhhası Meselesi”, *Toplumsal Tarih*, S.171.
- ÖZTÜRK, Hülya VE DEMİRİSOY, Nilüfer, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ulusallaşma Çabaları ve Sağlık Alanında Yapılan Ulusallaşma Çalışmalarının Değerlendirilmesi”, *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, C.27, S.1, 2019, s.11-24.
- RASİMOĞLU, Ceren ve GÜLSER, İlkan “İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Türkiye’de Nüfus ve Halk Sağlığı Tartışmalarının Değerlendirilmesi”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, C.4, S.3, 2014, s.16-21.
- RASİMOĞLU, İlkan ve GÜLSER, Ceren “Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlıklı Bireyin İnşası: Pronatalist Politikalar, Çocuk Sağlığı ve Verem”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, C.39, S.2, 2019, s.329-57.
- TOMBAK, Fatma “İsmet İnönü Dönemi (1939-1950) Türkiye’de Sosyal Darwinizm ve Öjenik Politika ve Uygulamaların Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.3, 2024, s.1753-1786.

Extended Abstract

In this article, the historical development of public health reforms and eugenic thought in Turkey in the first years of the Republic is discussed, and the basic dynamics of social transformation in this process are examined. The effects of eugenic thought have been evaluated through public information campaigns, education policies and state initiatives in the field of health. To date, many studies have been carried out on eugenics and public health. However, there is still a need for in-depth analyzes focusing on the historical background, development processes, implementation methods and social effects of eugenics policies in Turkey, especially in the early period of the Republic. This article aims to make a comprehensive evaluation of these policies. By examining the framework in which eugenics is discussed in Turkey, what principles it is based on, unlike examples in the West, and how it is integrated into public health reforms, it is aimed to bring a new perspective to existing studies in this field and contribute to the literature.

With the proclamation of the Republic, Türkiye entered a radical modernization and development process. In this period, in addition to the reconstruction of national iden-

tity, the physical and mental health of the society has become one of the priority targets. Beyond the goal of improving people's physical well-being, public health reforms have reflected the idea of building a healthy and strong nation. In this context, being influenced by the eugenics (racial health) movements that emerged in the West in the 19th and 20th centuries, eugenic ideas were tried to be integrated into public health policies in Turkey. The concept of eugenics was first put forward by the British scientist Francis Galton in the late 19th century. Galton believed that social welfare could be increased by improving human genetic characteristics, and this idea quickly attracted attention in many Western countries.

In the early 20th century, eugenic policies became a part of scientific and social reforms, especially in countries such as England, Germany and the United States. In this process, the idea of raising healthy individuals was supported by education, health and social regulation policies. Eugenics studies began to be implemented through state-supported programs. However, these policies have led to forced sterilization and discrimination in some countries. For this reason, serious problems have arisen in terms of ethics and human rights.

In Turkey, eugenics has been discussed in a more pragmatic and humanistic framework, such as improving public health and preventing genetic diseases. In the early years of the Republic, eugenics was considered as a part of modernization and public health reforms in line with the goal of creating a healthy society. Because in the first years of the Republic of Turkey, which was established with a weakening population after a period of intense war, demographic growth was encouraged due to the great need for manpower for economy and defense. Comprehensive health policies have been developed to increase the general health level of the population and raise a strong generation for the future. By strengthening health institutions, infectious diseases have been combated and health services have been expanded. In Turkey in the 1930s, eugenics found an important place in the "population", "health", "family", "physical education and sports" policies of the period. Many initiatives have been taken to raise public awareness about eugenics and to create a healthy society.

Various organizations have been organized to raise awareness of citizens. Various tools were used to raise public awareness about eugenics and to create a healthy society. Community centers also emerged as an important part of this process. Conferences were held in community centers and informative activities on healthy living and physical development were carried out for both the educated segment and the public. In addition, popular publications and periodicals of the period were effective tools in conveying the understanding of eugenics to large audiences. These publications supported the state's health and social engineering policies and kept the issues of healthy living and racial improvement on the agenda, helping to sensitize the public to these ideas.

One of the most important steps in the health policy of the Republic was the General Hygiene Law adopted on April 24, 1930. This law, which came into force after being published in the Official Gazette on May 6, 1930, consisted of 309 articles and aimed to protect public health, combat harmful diseases and ensure the healthy upbringing of generations. This law includes a number of measures aimed at improving public health

and proposes direct measures to ensure the health of future children. In this context, premarital health checks and the effects of diseases on marriage were emphasized, and the state's responsibility to raise a healthy generation became even more evident. Another important step was the approval of the Physical Education Law, which specifically regulates the physical and moral abilities of young people. With this law adopted on June 29, 1938, the legal nature of the reforms made in the field of physical education, sports and physical education in Turkey was determined.

The health laws implemented with the proclamation of the Republic included important steps towards improving public health and social welfare in Turkey's modernization process. While these laws aim to create a qualitative population, they have introduced regulations to ensure that the society consists of physically and mentally healthier individuals. Although population growth has been encouraged, taking the necessary precautions for individuals to live a healthy life has been among the basic policies. Within the health laws, premarital examinations attract particular attention. With these examinations, restrictions have been imposed on the marriage of individuals with structural or contagious diseases. These regulations were implemented to prevent the spread of epidemics and to ensure the healthy growth of future generations. However, such measures stand in a different line from the coercive and discriminatory practices within negative eugenics. The health policies of the Republic focused mostly on improving public health and preventing diseases. During this period, the improvement of the generation was adopted as an element of national development. In this context, it is aimed to create a healthy society by protecting the health status of individuals as well as their social and moral values.